

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

**MÜASİR AZƏRBAYCAN DİLİ SİNTAKSİSİNDƏ
NORMA**

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: Elvin Səfər oğlu Səmədov

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Babəş oğlu Kazımov

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Tofiq Müzəffər oğlu Hacıyev

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Günəl Əmirxan qızı Hüseynova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Svetlana Nəsim qızı Məmmədova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Oruc oğlu Məmmədli

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Dil ictimai hadisə kimi cəmiyyətin inkişafı ilə paralel dəyişilir, zənginləşir. Bu dəyişmələr özünü ən çox norma səviyyəsində göstərir. Belə ki, dilə yeni daxil olan elementlər tədricən normaya çevrilir, bəzi köhnə normalar isə dildən təbii olaraq çıxır. Təbii ki, bəzi dil səviyyələrində dəyişiklik çox, digərlərində isə cüzi olaraq özünü göstərir. Məsələn, dilin leksik sistemi sintaksislə müqayisədə daha çox dəyişdiyindən onda baş verən norma dəyişikliyi də qrammatikaya nisbətən daha çox müşahidə olunur. Dildə olan normalar qarşılıqlı anlaşmanın ən vacib şərtlərindəndir. Çünki normasızlıq dilin təbiətinə yaddır. Hələ F.de Sössür “dil sistemlər sistemidir” deyəndə məhz, dilin müəyyən normalara söykənən sistem təşkil etdiyini nəzərdə tuturdu. Dil normalarına əməl etmədən hər hansı bir dildə düzgün ünsiyyət qeyri-mümkündür. Tarixən dilin normalarının necə dəyişməsi və yeni normaların meydana gəlməsi, onların tədqiqata cəlb edilməsinin vacibliyi mövzunun aktuallığını şərtləndirən başlıca amillərdəndir.

Mövzunun aktuallığının göstəricilərindən biri də həm danışmaq dilində, həm də KİV-də sintaktik normalara düzgün əməl edilməsinin vacibliyidir. Belə ki, hər iki halda dilin sintaktik normasına əməl olunmasının təmin edilməsinə diqqət ayrılmalıdır ki, sintaktik səviyyədə baş verən müəyyən pozuntular aradan qalxsın.

Həm elektron, həm də yazılı mətbuatda, televiziyalarda, sosial şəbəkələrdə olan, tərcümələrdə və canlı danışqda sintaktik norma pozuntularının artması mövzunun tədqiq olunmasını aktual edən səbəblərdəndir. Bir tərəfdən də canlı danışqda və sosial mediada sintaktik normanın pozulması faktının çox olması tədqiqat işinin aktuallığını bir qədər də artırır.

Dili zənginləşdirən mənbələrdən biri də dialektlərdir. Ədəbi dil ilə dialektlər daim bir-biri ilə bağlı olur və dialektlər ədəbi dilin zənginləşməsində xüsusi yer tutur. Bu səbəbdən, dialektlərin dilin digər səviyyələrinə olduğu kimi, sintaksisə də təsiri az deyildir. Bu təsiri müəyyənləşdirmək və ədəbi dilin düzgün sintaktik normalarını

öyrənmək baxımından tədqiqat işinin aktual bir məsələyə həsr olunduğunu demək olar.

Sintaksis mövzusu Azərbaycan dili üçün bildiyimiz kimi yeni bir məsələ deyildir. Daim bu istiqamətdə elmi əsərlər kitablar yazılmışdır. Azərbaycan dilinin sintaksisinə aid yazılmış əsərlərdən Qəzənfər Kazımovun adını qeyd etmək olar. Professor Qəzənfər Kazımovun müasir dilimizdə sintaksisin quruluşu, onun dilimizdəki yeri haqqında “Müasir Azərbaycan dili.Sintaksis” kitabında geniş məlumat verilmişdir.

Həmçinin professor Buludxan Xəlilov da dilimizin sintaksisinə dair dəyərli bir kitab – “Müasir Azərbaycan dili.Sintaksis” nəşr etdirmişdir. Müəllif sintaksis bölməsinə daha geniş formada, ətraflı şəkildə toxunmuş, sintaksis bütöv, mətn sintaksisi haqqında bəhs etmişdir.

Akademik Tofiq Hacıyev Azərbaycan dilinin sintaksis normasına tarixi aspektdən yanaşaraq özünün “Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi” kitabında bu mövzuya toxunmuşdur. Bundan başqa Gülarə Abdullayevanın “Müasir Azərbaycan dili” kitabında da bu mövzuya, sintaksis mövzusunə aid bölmə həsr olunmuş və nümunələrlə dilimizin sintaksisi izah olunmuşdur.

Qeyd edilənlərdən əlavə də dilimizin sintaksisi haqqında bir çox müəlliflərin əsərləri, məqalələri vardır.

Dissertasiya işinin aktuallığını artıran məsələlərdən biri kimi dissertasiya işində sintaktik norma problemi önə çəkilmiş və sintaktik normanın müəyyənləşdirilməsi üzərində araşdırmalar aparılmışdır. Beləliklə, sintaktik norma çərçivəsi və onun düzgünlüyü müəyyənləşdirilmişdir. Həmçinin qoyulan məsələlər bir çox istiqamətdə nümunələrlə izah edilmişdir.

Ümumilikdə, dissertasiya Azərbaycan dilçiliyi üçün olduqca aktual məsələlərə həsr olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycan dili sintaksisidir.

Tədqiqatın predmeti. Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun formalaşma mənbələri, qəbul olunmuş sintaktik normaların əmələ gəlməsində əhəmiyyətli rol oynayan dialektlər, həmçinin şifahi və yazılı nitq nümunələridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi müasir Azərbaycan dilinin sintaktik qaydalarının, normalarının müəyyənləşdirilməsi və onlara nitq aktında düzgün əməl edilib-edilməməsini müxtəlif materiallar əsasında aydınlaşdırmaqdan ibarətdir. Tədqiqatda, eyni zamanda, dilimizin sintaksisinin tarixən keçirdiyi yolu izləmək, Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun formalaşmasına və əldə olunan normalara təsir edən amilləri müəyyən etmək qarşıya məqsəd kimi qoyulmuşdur. Məlum olduğu kimi, son zamanlar Azərbaycan dilinin normaları müxtəlif səviyyələrdə (söz birləşməsi, cümlə və mətn səviyyəsində) pozulur, bu səbəbdən də bu pozuntuları əmələ gətirən səbəbləri araşdırmaq dilçiliyimiz qarşısında duran vəzifələrdən biridir. Təəssüflə qeyd olunmalıdır ki, dil normalarından kənaraçıxma halları son zamanlar dilin sintaksisinə də təsirsiz ötürülməmiş və bu da ciddi pozuntularla nəticələnmişdir. Bu özünü daha çox şifahi nitqdə və sosial şəbəkələrdə, internet mətnlərdə göstərsə də, tədricən yazılı nitqdə də bu halların çoxalması müşahidə olunur. Tədqiqat işinin əsas məqsədlərindən biri də, dilin sintaktik səviyyəsində baş verən norma pozuntularının səbəblərini öyrənmək, dilin sintaktik normasına təsir edən amilləri üzə çıxararaq, onların aradan qaldırılması yollarını müəyyən etməkdir.

Tədqiqatın metodu. Tədqiqat işi əsasən ənənəvi, təsviri metodla aparılmış, bununla yanaşı, tədqiqat işinin tələbinə uyğun olaraq müqayisəli-qarşılaşdırma metodundan da istifadə olunmuşdur. Dissertasiya işində Azərbaycan dili sintaksisinin keçirdiyi tarixi normalarla bağlı olaraq tarixi-müqayisəli metoddan da istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiyada ilk dəfə olaraq müasir Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşunun normaları tədqiqata cəlb edilmişdir. Həmçinin ilk dəfə olaraq yazılı dil nümunələri ilə yanaşı, şifahi dil materiallarından, o cümlədən, sosial şəbəkələrdən götürülmüş nümunələr əsasında dilimizin sintaksisi tədqiqata cəlb edilmiş və dilin sintaktik quruluşunun inkişafının müasir vəziyyəti təhlil edilmişdir. Qloballaşan dünyaya inteqrasiya prosesində dilimizin sintaksisində özünü göstərən normadan kənaraçıxma

halları, faktları qloballaşma prosesinin ədəbi dilin sintaksisinə mənfi və müsbət təsiri, tərcümələrin, sosial şəbəkələrin dilimizin sintaktik strukturunun inkişafında rolunun araşdırılması tədqiqatın elmi yeniliyi kimi qəbul edilə bilər.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın elmi nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, Azərbaycan dilinin sintaksisi ilə bağlı yeni tədqiqatlar, universitet dərsləkləri, akademik sintaksis yazılarkən istifadə oluna bilər. Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, sözügedən tədqiqatın nəticə və ümumiləşmələrindən praktik kurslarda, seminar məşğələlərdə, o cümlədən, televiziya aparıcıları, qəzet və sayt müxbirləri üçün keçirilən toplantılarda istifadə etmək olar.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. “Müasir Azərbaycan dilində sintaksis norma” adlı dissertasiya işində aşağıdakı müddəalar müdafiyyə təqdim olunur:

1. Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin həm şifahi, həm də yazılı qolunda sintaktik norma ünsiyyəti təmin edən fikrin çatdırılması üçün çox vacib məsələdir.

2. Dildə sintaktik normanın linqvistik və ekstralingvistik faktorlarla əlaqədar ikili xarakteri üzə çıxarılır.

3. Ədəbi dilin sintaksisinin formalaşmasında digər faktorlar kimi, dialektlərin də böyük rolu vardır. Dialektlərdə olan variantlılıq bir məxrəcə yönəldilərək ədəbi dilin sintaksis normasının formalaşmasında birbaşa iştirak edir. Dialektlər, bununla yanaşı, sintaktik normanın keçirdiyi mərhələləri yazılı mənbələr kimi özündə qoruyub saxlayır.

4. Dilin sosial xarakteri ilə sintaktik normanın vəhdətində baş verən inkişaf, dəyişmə və ləngimə prosesləri müəyyənləşdirilir.

5. *Müasir Azərbaycan ədəbi dilinin sintaksisinin keçirdiyi tarixi inkişaf mərhələləri bugünkü* sintaksis normanın əmələ gəlməsində mühüm rol oynamışdır.

6. Sintaktik norma əsasında linqvistik və nitq mədəniyyəti modelləri təhlil edilir, tədqiqat metodologiyası ayırd edilir. Sintaktik normanın müəyyənləşdirilməsində sintaktik vahidlərin işləkliyi vacib hesab edilir.

7. Söz birləşmələri ilə bağlı qaydalar-normalar cümlə quruluşunda mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, söz birləşmələrinə aid norma dilin qrammatikası üçün əhəmiyyətli bir hadisədir.

8. Dilçilik üçün yeni bir sahə olan “internet dilçiliyi” sahəsində sosial şəbəkə və internet mətbuatda sintaktik norma pozuntularının çox olması bu sahəyə diqqət ayrılmasını tələb edir.

Tədqiqatın aprobeiasyası və tətbiqi. Mövzu ilə əlaqədar olaraq ölkə daxilində 5 məqalə nəşr olunmuş, (işlə bağlı tezis isə elmi konfransda məruzə olunmuşdur.) Bundan başqa 2 məqalə isə xaricdə nəşr olunmuşdur. Həmçinin elmi işlə bağlı biri xaricdə olmaqla 2 elmi tezis konfranslarda məruzə edilmişdir.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Müasir Azərbaycan dili şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi; Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın giriş hissəsi 5 səhifə, birinci fəsil 34 səhifə, ikinci fəsil 67 səhifə, üçüncü fəsil 20 səhifə, nəticə hissəsi 3 səhifə, ədəbiyyat siyahısı 13 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 147 səhifə, 251 353 işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Tədqiqat işinin “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, obyekt, predmet, metod və mənbələri, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, müdafiyyə çıxarılan əsas müddəaları haqqında danışılır, işin aprobeiasyası və quruluşu haqqında məlumat verilir.

Tədqiqat işinin birinci fəslə “Müasir Azərbaycan dilində norma” adlanır və üç yarımfəsilə bölünür. Birinci fəslin birinci yarımfəslə “Ədəbi dildə norma anlayışı və müxtəlifliyi” adı ilə verilmişdir. Adı qeyd edilmiş yarımfəsilədə nora anlayışından, ədəbi

dildə normanın daşdığı mənadan və ədəbi dilin normasının yaradan müxtəlif normalardan söhbət açılır.

Ümumiyyətlə qeyd etmək lazımdır ki, norma anlayışını bir “qanun”, qəbul olunmuş bir “çərçivə” kimi qəbul etmək lazımdır. Hər bir sahədə hansısa qaydalara, qanunlara əməl olunur. Bu yanaşma ilə yanaşdıqda dilin də müəyyən bir qaydalar üzrə tərtibinin vacibliyi aydın olur. Ədəbi dil normasının əsas vəzifəsi cəmiyyət üzvləri arasında hamının anlaya biləcəyi bir şəkildə ünsiyyət yaratmağa kömək etməkdir. Bu dil forması həm tarixi, həm də mədəni bir hadisədir. Tarixin inkişaf yollarında cəmiyyətdə gedən dəyişmələr görə ədəbi dil normalarının formalaşmasına, yeniləşməsinə tələbat daha da artmışdır. Bu cür inkişaf, əlbəttə, sistemlilik şəklində mümkündür. Bu məsələ, proses əgər kor-korana olarsa, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dildə ağırlaşmalar olacaq və dil cəmiyyətdə ünsiyyət vasitəsilə xüsusiyyətini müəyyən mənada itirəcəkdir. Ədəbi dil hamı üçün başadüşülən və istifadəsi asan, rahat bir formada olmalıdır.

Birinci fəslin ikinci yarımfəsli **“Ədəbi dil normalarının formalaşmasında dialekt faktoru”** adlanır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, dilin anlaşılıqlı olması üçün norma əsas rol oynayır. Lakin burada da bəzi mühüm hallar var ki, bunlara diqqət etmək lazımdır. Norma anlayışı heçnədən, özü-özünə yaranmır. Norma variantlar olduqda var olur. Norma bir neçə variantın içərisindən seçilən qaydalar toplusudur. Bu əsasla yanaşmaqla, demək olar ki, dialektlər də ədəbi dil normasının əmələ gəlməsində müəyyən bir rol oynayır. Dialektləri ədəbi dil normasının əmələ gəlməsində daxili faktor amili kimi qəbul etmək olar. Ədəbi dil dialektlərlə birbaşa əlaqədə olur. Zamanla ədəbi dilə ehtiyac olarsa, dialektdən ədəbi dilə təbii yolla keçid baş verir. Bu yolla ədəbi dil özünü zənginləşdirir. Məlumdur ki, dildə bir deyil, bir çox dialekt və şivələr olur. Bu o anlama gəlməməlidir ki, bütün dialektlərdən bir neçə variant ədəbi dildə eyni anda işlədilsin. Belə olarsa, dil ağırlaşar və anlaşsız olacaq. Dialektlər üzərində hər hansı bir dil qaydaları seçmə üsülü ilə ədəbi dilə gətirilir və norma olaraq qəbul edilir.

Dialektlərdə də ədəbi dildə olduğu kimi tabelilik əlaqəsinin üç növü mövcuddur: Yanaşma, uzlaşma, idarə.

Ədəbi dildə olduğu kimi, dialektlərdə də yanaşma əlaqəsi heç bir hal və mənsubiyyət şəkilçisinin iştirakı olmadan düzəlir, tabeəddi söz tabe olan sözdən əvvəl işlənir. Məsələn: *beş uşax, qərə kitab, göy bulut, böyük köynəg* və s.

Uzlaşma əlaqəsi həm mübtəda və xəbər arasında, həm də ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələri arasında olur. Dialektlərdə bu əlaqənin müxtəlif formalarını müşahidə etmək olur. Bəzən mübtəda şəxsə və kəmiyyətə görə xəbərlə uzlaşsa da, bəzən uzlaşmır. Məsələn: *Mən qalxoççi, sən şirvannı* və s. Bəzi hallarda dialektlərdə hətta bütün şəxslərə görə uzlaşma hadisəsi pozulur. Məsələn: *Məni qız, səni qız, onu qız, onların qız* və s. Bəzi hallarda mübtəda şəxsə görə üzlaşsa da, kəmiyyətə görə uzlaşmır. Məsələn: *Doxdurrar der ki, gözünə mirvarı suyu duşufdu; mülkün üssündə olar dava salır* və s.

III növ təyini söz birləşmələri arasında da bəzən uzlaşma əlaqəsi pozulur. Məsələn: *Bizim kitab (bizim kitabımız), sizin kitab (sizin kitabınız)* və s.

Ədəbi dillə müqayisədə daha çox fərq özünü idarə əlaqəsində göstərir. Bu fərqlərə əsas səbəb dialektlərdə idarə əlaqəsinin yaranmasında ismin hallarının birinin digərinin yerinə keçib, onu əvəz etməsi ilə bağlıdır. Bu səbəbə görə müxtəlif variantlar meydana çıxır. Bəzi hallarda ədəbi dil normasından fərqli olaraq idarə əlaqəsi zamanı adlıq hal yönlük halın yerinə işlənir. Bu hal Qazax dialektində müşahidə olunur. Məsələn: *Bu dədəsinə məslə:t getdi* və s. Bundan başqa Şəki dialektində yönlük halın yerinə təsirlik hal işlənir. Məsələn: *Uşağı büyyür, dalınca yüyür* və s. Birinci fəslin üçüncü yarımfəslili **“Ədəbi dildə sintaktik normanın təşəkkülü”** adlanır. Məlum olduğu kimi, ədəbi dilin normalarından biri də sintaktik normadır. Sintksis yunan sözü olub “tərtib”, “quruluş” anlayışını verən mənaları daşıyır. Bildiyimiz kimi, ünsiyyətin ən üst forması cümlədir və cümlələr vasitəsi ilə insanlar fikirləri tam, anlaşılıq formada ifadə edir. Buna görə də, sintaktik normaya əməl etmək çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, yazılı ədəbi dildən əvvəl şifahi ədəbi dil mövcud olmuşdur. Sonrakı mərhələlərdə ədəbi dil formalaşmağa başladığıda şifahi ədəbi dil yazılı ədəbi dilin özəyini təşkil etmiş və onun üzərində təşəkkül tapmışdır. Demək, ədəbi dilin təşəkkül tarixi yazı olmamışdan öncə formalaşmağa başlamış və cəmiyyətin inkişafı ilə birgə inkişaf etmişdir. Ədəbi dilimizin ilk təşəkkül mənbələrindən biri olaraq “Kitabi Dədə Qorqudu” –un adını qeyd edə bilərik.

Dədə Qorqud Dastanının dilində müasir ədəbi dil sintaksisi ilə müqayisədə norma pozuntularına da rast gəlmək mümkündür. Məsələn: *“Biz səniñ oğlını necə gətürəlim? Səniñ oğlın bizim sözümüz almaz, bizim sözümüzlə gəlməz”*.¹ Verilən nümunədə sintaksis əlaqə olan idarə əlaqəsinin ifadəsi müasir ədəbi dillə müqayisədə pozulmuşdur. Belə ki, feillərlə idarə zamanı istifadə olunan təsirlik hal şəkilçisi olan “ı” şəkilçisiz birləşmə istifadə olunmuşdur; *sözümüz almaz* → *sözümüz-i almaz*.

Dastanının dilində sadə cümlənin müxtəlif tiplərinə də rast gəlinir. Bunlardan geniş və müxtəsər cümlələr vardır. Sadə cümlələrə nəzər yetirdikdə cümlənin təbii ardıcılığı hesab olunan qrammatik üzvlənməyə də dastanda rast gəlinir və bu müasir ədəbi dil sintaksis normalarına uyğun gəlir. Müasir ədəbi dil sintaksis normasında müxtəsər cümlədə əvvəl mübtədə, sonda isə xəbər gəldiyi kimi, bu normanı dastanda da görə bilərik: Məsələn: *“At yıxıldı”, “Gəza mübarək oldı”*² Belə bir qrammatik ardıcılığı geniş cümlədə də görmək olar. Məsələn: *“Ulu qız qardaşı bunu Beyrəgə bənzətədi.”*, *“Baniçiçək qırmızı qaftanını geydi.”* , *“Qanturalı cəmal və kəmal iyəsi yığit idi.”*³

Verilən nümunələrə əsasən, qeyd etmək olar ki, dastanının sintaksis quruluşu müasir ədəbi dil sintaksisi ilə çox yaxınlıq təşkil

¹ Kitabi- D. Q. Əsli və sadələşdirilmiş mətnlər / Kitabi D.Q. –Bakı: Öndər, -2004. - s. 78

² Kitabi- D. Q. Əsli və sadələşdirilmiş mətnlər / Kitabi D.Q. –Bakı: Öndər, -2004. - s.95-96

³ Kitabi- D. Q. Əsli və sadələşdirilmiş mətnlər / Kitabi D.Q. –Bakı: Öndər, -2004. - s.80-85

edir. Müasir ədəbi dil sintaksis normasının təşəkkül tarixi haqqında danışarkən dastanın dili çox əhəmiyyətli mənbədir və bu mənbə müasir ədəbi dilimiz haqqında fikir söyləmək üçün başlıca mənbələrdən biridir.

Növbəti dövr ədəbi dil sintaksisi də əvvəlki sintaksis normaları kimi müasir ədəbi dil sintaksis normaları ilə müəyyən qədər səsleşir. Qeyd edək ki, sonrakı mərhələdə nəsrin daha sürətlə, intensiv inkişafı sintaksis normaya yeni bir ruh gətirmişdir. Bu mərhələdə “**Əkinçi**” qəzetinin və Azərbaycan dramaturgiyasının banisi olan M.F. Axundzadənin dilinin böyük rolu olmuşdur. Həm söz birləşməsi, həm də cümlə səviyyəsində sintaktik normaya yanaşdıqda bu uyğunluğu görmək olur. Bunlardan əlavə, həmçinin tabelilik və tabesizlik əlaqələri də müasir dövr sintaktik normasına uyğundur. Məsələn: “*Heydər bəy. Belə deyil, bu kişi də yalan danışır.*”⁴ “*Biz əlimizə həna qoyarıq, firənglər qoymazlar, biz başımızı qırxarıq, onlar başlarına tük qoyarlar; biz papaqlı oturarıq, onlar başı açıq otururlar; biz başmaq geyərik, onlar çəkmə geyərlər.*”⁵ Verilən hər iki nümunədəki bərabərhüqulu cümlələr arasında tabesizlik əlaqəsi vardır. Bu cümlələr arasında olan tabesizlik əlaqələri bağlayıcı yolla meydana gəlmişdir və müasir ədəbi dil sintaksis normasına uyğun bir formadaır.

Tədqiqat işinin II fəslə “**söz birləşmələri və cümlədə sintaktik norma**” adlanır. Bu fəslin “Söz birləşmələrində norm” adlanan birinci yarım fəslində söz birləşmələrindən, onların əmələ gəlməsindən, quruluşlarından və s. bəhs edilir. Söz birləşmələrinin normasından sintaktik səviyyədə söhbət açılırsa, heç şübhəsiz, ilk olaraq sintaktik əlaqələrə diqqət yetirilməlidir. Cümlənin əmələ gəlməsində sintaktik əlaqələr nə qədər vacib əhəmiyyət daşıyırsa, söz birləşmələrində bundan da daha artıq əhəmiyyət daşıyır. Söz birləşməsi sadəcə iki sözün yan-yanı işlədilməsi demək deyildir.

⁴ Axundzadə, M. F. Əsərləri: [3 cildə] / M.F. Axundzadə, - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 1. -2005. - s.234

⁵ Axundzadə, M. F. Əsərləri: [3 cildə] / M.F. Axundzadə, - Bakı: Şərq-Qərb, - c. 1. -2005. - s.145

Belə olsaydı, bir-biri ilə məna əlaqəsi olmayan və rəbitəsiz söz yığını yaranacaqdı.

Tədqiqatlar göstərir ki, söz birləşmələri sintaktik normalar əsasında qurulur. Sözlərin əlaqələnməsi ümumiləşərək abstraktlaşmış qayda və normalar əsasında olur. Norma və qayda söz birləşmələrində əşyalar arasında, əşyalarla əlamətlər, əşyalarla hərəkətlər və s. arasındakı münasibətlərdən doğur.

Söz birləşmələri arasında sintaktik əlaqələr özlərini üç formada göstərir: *uzlaşma əlaqəsi, idarə əlaqəsi və yanaşma əlaqəsi*.

Uzlaşma əlaqəsində norma – şəxsə və kəmiyyətə görə olur. Burada özünə tabe edən söz hansı şəxsədirsə, o, ona tabe olan sözün də həmin şəxsə aid olmasını tələb edir. Məsələn: *mən şagirdəm, siz kitabxanaçısınız, biz kitabxanaçıyıq* və s. Həmçinin uzlaşma əlaqəsi zamanı kəmiyyətə görə də uzlaşma baş verir. Tabe edən tərəfin tək və ya cəmdə olmasından asılı olaraq tabe olan tərəf də həmin kəmiyyət göstəricisini daşıyır. Məsələn: *Mən müəlliməm, biz güclüyük, siz şagirdsiniz, onlar şagirdirlər* və s.

Azərbaycan dilində şəxsə görə uzlaşma mütləq mövcudiyət daşıyır. Kəmiyyətə görə uzlaşma isə müəyyən hallarda olmaya da bilər. Məsələn: *kitabların cildi, uşaqların dəftəri, ağacların yarpağı* və s.

III şəxs cəmdə mübtədə ilə xəbərin kəmiyyətə görə uzlaşmasının maraqlı xüsusiyyətləri vardır. Mübtədə ilə xəbərin kəmiyyətə görə uzlaşmasında elə incə çalarlıqlar vardır ki, bunlar bəzən yazı zamanı bir-biri ilə qarışdırılır. Məsələn, mübtədə subyektini insana aid olduğu cümlələrdə də çox zaman uzlaşma əlaqəsinin pozulduğunu görmək olur. Məsələn: *“Bir-birinə rast gələn kəndlilər ayaq saxlayır, durub dərdləşir, “nə etməli” deyər bir-birinin üzünə baxıb və ümitsizcə başlarını sallayıb gedirdilər.”*⁶ *“Kəndlilər hamısı böyük bir xırmannın yanına yığılmışdı.”*⁷

⁶ İbrahimov, M. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / M. İbrahimov, -Bakı: Şərq-Qərb, - c.1. -2005. -s. 298

⁷ İbrahimov, M. Seçilmiş əsərləri: [2 cildə] / M. İbrahimov, -Bakı: Şərq-Qərb, - c.1. -2005. – s. 356

İdarə əlaqəsində norma – bu əlaqədə əsas vəzifə tabe olan söz tabe edən sözün tələbi ilə ismin hallarına uyğun olaraq işlənməsidir. Tabe edən söz ismin hansı halını tələb edirsə, tabe söz də o halda olur.

Məsələn: *Evdən gəlmək, kitabı oxuyan, dərsdə oturmaq, kitabın üzü* və s. Bu növ söz birləşmələrində idarəçiliyə əməl olunmaması sintaktik normanın pozulması deməkdir. İdarə əlaqəsi əsasında yaranan söz birləşmələrinin əsas tərəfləri adətən feillərdən ibarət olur. Lakin bəzi hallarda əsas tərəf digər nitq hissələrindən də ibarət ola bilər. Məsələn: *Evlərdən biri, dünyanın gözəlləri, onun ürəyi* və s.

Yanaşma əlaqəsində norma – bu əlaqə üçün heç bir qrammatik vasitə işlənmir. Lakin bu o demək deyildir ki, bu növ əlaqədə qrammatik vasitə yoxdursa, burada kontekstdəki sintaktik normalara əməl edilmir. Bu cür birləşmələr məna və intonasiya əsasında qurulur və buradakı sintaktik norma sözlərin sərbəst şəkildə bir-birinə yaxınlaşa bilməsi əsasında yaranır ki, nəticədə sintaktik bütöv əmələ gətirir. “*Əsas tərəfə müstəqil, tabe edən tərəf də deyilir. Asılı tərəf tabe olan, qeyri-müstəqil tərəf də adlanır. Bir qayda olaraq asılı tərəf əsas tərəfdən əvvəl gəlir və onunla məna və qrammatik cəhətdən bağlanır.*”⁸ Məsələn: *Gözəl qız, yaşıl kitab, yaşıl alma, hündür divar* və s.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin ikinci yarımfəslili “**Sadə cümlədə norma**” adlanır. Cümləni dilin ən üst sintaktik vahidi hesab etmək olar. Cümlə səviyyəsində nitq tamlığı əmələ gəlir və fikir ifadə etmək yükünü daşıyır. Tarixin müəyyən vaxtlarında cümlə haqqında müəyyən fikirlər söylənilmişdir. Bu fikirlərə diqqət etdikdə bunlar bir-birindən çox da fərqlənməyən fikirlər, təriflərdir. Bu fikirlərə nəzər yetirdikdə bunların içərisində e.ə II əsrdə yaşamış Frakiyalı Dionisin dediyi fikir həmişə öz əhəmiyyətini daha çox saxlamışdır: “Sözlərin bitmiş fikir ifadə edən birləşməsi nitqdır”.

Hər bir dilin öz daxili qanunlarına uyğun olaraq cümlə forması formalaşır. Cümlənin əmələ gəlməsində onun bitkin bir fikri ifadə etməsi ilə yanaşı predikativliyi, modallığı, müəyyən bir intonasiyaya

⁸ Xəlilov B. “Müasir AZərbaycan dili. Sintaksis”. Bakı, “Adiloğlu”, 2017. s. 11

malik olma xüsusiyyəti də vacib məsələlərdəndir. Bu cür xüsusiyyətlər cümlənin normalarını təşkil edir və hər bir cümlə növünün özünəxas normaları vardır.

Cümlənin əmələ gəlməsi üçün həmçinin predikativlik mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Predikativliyin əsas əlaməti xəbərlik xüsusiyyətinə malik olmasıdır. Bu xüsusiyyət əsasında cümlə hər hansı proses haqqında məlumatı ifadə etmiş olur. Predikativliyi fərqləndirən cəhətlərindən biri də onun özünün qrammatik vasitələrinin olmasıdır. Belə ki, *predikativlik intonasiya, zaman, feilin forma, şəxs şəkildələri adatlar* və s. ilə ifadə olunur. Cümlənin bu kateqoriyası onu söz, söz birləşməsi kimi sintaktik vahidlərdən fərqləndirir.

Cümlənin digər əsas xüsusiyyətlərindən biri də cümlə intonasiyasıdır. İntonasiya şifahi nitqdə keçərlidir. İntonasiyanın köməyi ilə cümlədə sözlər öz mənə çalarlığını daha aydın göstərmiş olur. İntonasiyanın köməyi ilə şifahi nitqdə aktual üzvlənmə müxtəlif şəkillərdə özünü göstərə bilir. Səsləndirilən hər hansı bir cümlədə ton düzgün intonasiyanın köməyi ilə formaya düşür.

Cümləyə məxsus əlamətlərdən danışarkən cümlədəki modallığı da qeyd etmək lazımdır. Cümlədə modallıq obyektiv və subyektiv olmaqla iki yerə bölünür. Obyektiv modallıq cümlədə ifadə olunan hər hansı məlumatın obyektiv reallıqla ifadəsidir. Hər hansı məlumatın müəyyən zamanla, indiki, keçmiş, gələcəklə olan əlaqəsini bildirir. Məsələn: *Dünən bərk külək oldu; Hər zaman vaxtında işə gedirik; Məktəbi on ildir bitirmişəm* və s. Subyektiv modallıq hadisələrin qeyri-real, arzu edilən formada, mütləq zaman formasında olmayan formasıdır. Subyektiv modallıq cümlələrdə danışan bəhs etdiyi fikrə münasibətini ifadə etmiş olur. Məsələn: *Məncə, bu işi bir müddət əvvəl etməli idik; Kaş bunu vaxtında bilərdik* və s.

Dissertasiyanın ikinci fəslinin üçüncü yarım fəslə “**Mürəkkəb cümlədə norma**” adlanır. Azərbaycan dili cümlə quruluşu baxımından sadə və mürəkkəb cümlələr olmaqla iki yerə ayrılır. Mürəkkəb cümləni sadə cümlədən fərqləndirən əsas cəhət onun sadə cümlədən fərqli olaraq bir deyil, iki və daha artıq mərkəzə sahib

olmasındadır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu mərkəzlər bir-biri ilə əlaqəli olur və biri digərini izah edir. Belə demək olarsa, müstəqil deyil, bir yerdə fikri tam ifadə edə bilirlər. Mürəkkəb cümlələr həm intonasiya, həm də məna baxımından biri-birinə bağlı olur. Mürəkkəb cümlələrin normasının əsasında da bu amil xüsusi rol oynayır. Mürəkkəb cümlələr sadə və mürəkkəb quruluşlu olur. Yalnız iki komponentdən ibarət olan mürəkkəb cümlələr sadə strukturlu, daha çox komponentlərdən əmələ gələn mürəkkəb cümlələr isə mürəkkəb strukturlu hesab olunur.

Tabesiz mürəkkəb cümlələrin komponentləri bir-birinə münasibətinə, daşdığı mənasına görə bir-birindən fərqlənir və bunun əsasında da tabesiz mürəkkəb cümlələrin müxtəlif növləri əmələ gəlir. Müasir Azərbaycan dilində tabsiz mürəkkəb cümlənin 6 məna növü vardır.

1. Birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma.

Birləşdirmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümləni komponentlərinin daşdığı mənalara və mövqeyinə görə iki yerə ayırmaq lazım gəlir. Sadalama yolu ilə düzələn bu əlaqə növündə komponentlər mürəkkəb cümlədə eyni zamanda və ardıcıl şəkildə sadalanır. Eyni zamanda olan sadalamada komponentlərdə olan hərəkətlər eyni zamanda baş verir və bu zaman onların sırasını dəyişmək norma və məna anlaşılmaqlığı yaratmır. Məsələn: *Uşaqlar həyətdə oynayır, qadınlar eyvanda yun əyirir, kişilər bağda nəşə tikirdilər* və s. Məsələn: *Qadınlar eyvanda yun əyirir, kişilər bağda nəşə tikir, uşaqlar həyətdə oynayırdılar* və s. Lakin verilən nümunədə bir məsələyə diqqət etmək lazımdır. Belə ki, nümunədə komponentlərin axıncısı istisna olmaqla əvvəlki komponentlərdə xəbər şəkilçisi olan “-dı” buraxılmışdır. Komponentlərin sırasını dəyişərkən axıncı komponenti cümlənin əvvəlinə gətirdikdə bu zaman məna anlaşılmaqlığı böyük ölçüdə baş verməyə də, sintaktik cəhətdən norma pozuntusu baş verəcəkdir. Çünki müasir Azərbaycan dilinin sintaktik normalarına söz sırasında xəbər şəkilçili komponentin cümlənin əvvəlində gəlməsi norma pozuntusu hesab olunur.

Ardıcılıq əlaqəsi-zamanı isə proseslər bir-birinin ardınca baş verir. Bir proses digər proses üçün açar rolunu oynamış olur.

Məsələn: Fəhlə yorğunluqdan zavodun qapısında əyləşdi, əyləşdiyi yerdə dərin xəyalara qərq oldu; *İş günü başlandı, dəzgahlar işə düşdü, bir azdan dəzgahdan hazır materiallar çıxmağa başladı* və s. Göründüyü kimi, verilən nümunələrdə hər bir proses əvvəlkidən sonrakına doğru ardıcıl şəkildə icra olunur. Onların yerini dəyişsək, həm norma, həm də məna pozuntusuna gətirib çıxaracaqdır.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bəzi hallarda ardıcılıq əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrdə komponentlərin yerini dəyişdikdə norma pozuntusu baş vermir. Məsələn: *İş günü başladı, fəhlələr geyimini dəyişdirdilər → fəhlələr geyimlərini dəyişdirdilər, iş günü başladı*. Burada bir məsələni qeyd etmək istərdik ki, əsas məsələ olan ardıcılıq anlayışı öz mövqeyini qoruyub saxlamışdır. İşin icrası hər iki halda bir-birinin ardı ilə baş verir.

2. Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma.

Bu məna əlaqəsində adından da göründüyü kimi, proseslər səbəb və səbəbdən doğan nəticə ilə əlaqəlidir. Belə cümlələrin komponentlərinin sıralanmasında birinci komponent prosesin baş vermə səbəbini, ikinci komponent isə bu səbəbdən meydana gələn nəticəni ifadə edir. Məsələn: *Qafildən eşitdiy xəbər onu çox sarsıtdı, əlindəki tikə bağazından keçmədi* və s.

Səbəb-nəticə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələrin komponentlərində paralellik də özünü göstərir. Belə ki, ikinci tərəf komponent iki və daha artıq hissədən ibarət ola bilər. Məsələn: *Bu il qış uzun çəkdi, nəticədə təbiət gec oyandı və məhsulun artımına mənfi təsir göstərdi* və s. Bəzən elə cümlə formaları olur ki, birinci komponentdə həm səbəb, həm də nəticə olur. Bununla yanaşı, ikinci komponent də nəticə özünü göstərə bilər. Bu cür hal normalar çərçivəsində baş verir. Məsələn, yuxarıda verdiyimiz nümunəni “*bu il qış uzun çəkdiyindən təbiət gec oyandı və məhsul az oldu*” kimi qeyd edə bilərik. Göründüyü kimi, verilmiş nümunə normalar çərçivəsində öz əksini tapmaqla yanaşı, həm də məna cəhətdən anlaşılıqdır.

3. Qarşılaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma.

Bu əlaqə növündə olan tabesiz mürəkkəb cümlələrdə komponentlər arasında proseslər qarşı-qarşıya qoyulur. Komponentlərin sırasına

gəlincə normalara əsasən, birinci komponentdə fikir ifadə edilir, ikinci komponentdə isə birincinin əksinə olan fikir ifadə olunur. Məsələn: *Yuxarıda işıqlar yanırıdı, amma bu aşağıyı işıqlandırmırdı; Kəşfiyyatçılar iki gün əvvəl gediblər, amma hələ də qayıtmayıblar və s.*

4. Aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma.

Bəzən elə hallar olur ki, fikri izah etməyə ehtiyac duyulur. Aydınlaşdırma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlələr bu işi icra edir. Belə ki, tərəflərin birində verilən fikir digərində daha geniş şəkildə aydınlaşdırılır, izah edilir. Məsələn: *Dünənki iclasda hamı iştirak etdi - sex rəisləri, şöbə müdirləri, fəhlələr hamı orda idilər.* Verilən nümunədə bir fikrə diqqət etmək lazımdır. Belə ki, istər mürəkkəb cümlələrdə, istərsə də sadə cümlələrdə bir söz təkrarçılıq yaratmamaq üçün istifadə edilmir, hətta bəzi hallarda bu təkrarçılıq norma pozuntusu yaratmış olur. Lakin verilən nümunənin hər iki komponentində işlədilən *hamı* əvəzliyinin iştirakı norma pozuntusu yaratmır.

5. Bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma.

Adından da göründüyü kimi, bu əlaqə növündə hadisələr komponentlər arasında bölüşdürülür. Məsələn: *Ya bu işi bu gün qurtarırsız, ya da mən sabah buna görə şikayətə gedəcəyəm* və s. Bu əlaqə növündə komponentlərin yerini dəyişmək mümkün olur, bu zaman norma pozuntusu baş vermir. Həmçinin komponentlərin yerini dəyişdikdə bölüşdürmə əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlənin ümumi semantikasında məna dəyişkənliyi də olmur. Məsələn: *Gah yağış yağırıdı, gah da günəş buludların arasından boylanırıdı* → *Gah günəş buludların arasından boylanırıdı, gah da yağış yağırıdı; Nə sən bu işə görə özünü yor, nə də mən boş yerə vaxt itirim* → *Nə mən boş yerə vaxt itirim, nə də sən bu işə görə özünü yor* və s. Bəzən komponentlərin arasında bağlayıcılar işlədilmədikdə cümlə başqa bir əlaqə növünə aid ola bilər. Məsələn: *Nə iş başladı, nə də fəhlələr işə çıxdı; Ya günəş qızmar deyildi, ya da torpağa gücü çatmırdı; Nə vaxtında zəmilərə toxum səpildi, nə də məhsul vaxtında yetişdi* və s.

6. Qoşulma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümlədə norma. Bu əlaqə növündə birinci tərəfdə ifadə olunan fikirdən sonra sanki fikri

genişləndirmək, dəqiqləşdirmək üçün ikinci tərəf ona qoşularaq qoşulma əlaqəli tabesiz mürəkkəb cümləni meydana gətirmiş olur. *“Tabesiz mürəkkəb cümlələrin bir qismində birinci tərkib hissədəki fikir söyləndikdən sonra sanki ikinci tərkib hissədə ifadə olunacaq fikir yada düşür və birinci tərkib hissəyə qoşulur; birinci tərkib hissənin sonunda səs tonu alçalır və fasilə ilə ikinci tərkib hissə birinci ilə əlaqələnilir.”*⁹ Məsələn: *“Odur ki, su qızdırıcısı yoxdur, quyu da quruyub.”*¹⁰

Dissertasiya işinin ikinci fəslinin dördüncü yarım fəslini **“mürəkkəb cümlədə norma”** adlanır. Tabeli cümlələr də tabesiz cümlələr kimi iki hissədən ibarətdir. Tabesiz mürəkkəb cümlələrdən fərqli olaraq tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentləri birbaşa biri digərindən asılı olur. Tabeli mürəkkəb cümlənin norması haqqında danışıarkən əsas onun quruluşuna nəzər salmaq lazımdır.

Tabeli mürəkkəb cümlələr aşağıdakı vasitələrlə bir-biri ilə əlaqələnilir: 1. Bağlayıcılar. 2. Bağlayıcı sözlər. 3. Əvəzliliklər. 4. Ədatlar. 5. Modal sözlər. 6. İntonasiya.

1. Hər bir bağlayıcının tabeli mürəkkəb cümlə tərkibində komponentləri əlaqələndirməyə görə özünəməxsus yeri vardır. Bir bağlayıcını digər bir tabeli mürəkkəb cümlənin yerində işlətdikdə bu həm norma, həm də məna pozuntusuna səbəb ola bilər. Məsələn, bildiyimiz kimi, *“çünkü”* bağlayıcısı səbəb budaq cümləsinə aid bağlayıcıdır. Bu bağlayıcını qarşılaşdırma budaq cümləsində işlətmək həm norma, həm də məna pozuntusuna səbəb olacaqdır. Bağlayıcılardan danışdıqda *“ki”* bağlayıcısını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu bağlayıcı demək olar ki, bütün növ budaq cümlələrdə işlənir və bu normalar çərçivəsindən kənara çıxmır. Məsələn, həmin bağlayıcını mübtədə budaq cümləsi, tamamlıq budaq cümləsi, təyin budaq cümləsi və s. işlədə bilərik: *Bu gün bildirildi ki, sabah iş olmayacaq; Biz bilirdik ki, bu iş belə qalmayacaq; Bu adam elə danışırdı ki, sanki hamı ondan asılıdır.* Verilən birinci nümunədə *“ki”*

⁹Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis / Q.Kazımov. – Bakı: Azpöliqrafiya LTD, – 2007. – s. 300

¹⁰ Xalid Hüseyni. “Çərpələng uçuran” / X. Hüseyn. –Bakı: Əli və Nino, -2011, - s. 305

bağlayıcısı mübtədə budaq cümləsi, ikinci cümlədə tamamlıq budaq cümləsi, üçüncü cümlədə isə təyin budaq cümləsinin tərkibində iştirak etmişdir. Bundan başqa, bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, bağlayıcılar tabeli mürəkkəb cümlənin komponentlərinin tərəflərində iştirakına görə də fərqli mövqe tutur. Elə bağlayıcılar var ki, onlar budaq cümləyə aid olub, onun yanında işlənir. Elələri də var ki, baş cümləyə aid olub baş cümlənin yanında işlənir. Bunların yerini dəyişmək tabeli mürəkkəb cümlədə norma pozuntusuna səbəb olacaqdır. Məsələn, *“amma, ancaq, lakin”* bağlayıcıları budaq cümləyə aid olub, budaq cümlənin yanında işlənir. Onların yerini dəyişmək norma pozuntusuna gətirib çıxarır. Yaxud, *“çünki”*, *“-sa, -sə”* və s. bağlayıcılar da həmçinin yuxarıda qeyd edildiyi kimi, tabeli mürəkkəb cümlədə iştirak edir. Bağlayıcıların iştirakı zamanı tabeli mürəkkəb cümlələrdə üslubi baxımdan komponentlərin yerini dəyişdikdə bəzi hallarda bu norma və məna pozuntusu yaratmasa da, elə bağlayıcıları tabeli mürəkkəb cümlələr var ki, onların yerini üslubi baxımdan dəyişdikdə belə, norma pozuntusu yaranacaqdır. Məsələn, tabeli mürəkkəb cümlədə səbəb mənası daşıyan *“çünki”* bağlayıcısı işlənən səbəb budaq cümlələrində budaq cümlə baş cümlədən sonra işlənir. Belə budaq cümlələrin komponentlərinin yerini dəyişmək norma pozuntusuna səbəb olur. Məsələn: *“Əli nitqini çox gözəl etdi, çünki buna yaxşı hazırlamışdı”*.

2. Bağlayıcılarla yanaşı bağlayıcı sözlər də tabeli mürəkkəb cümlənin təşkilində vacib rol oynayır. *“Bunlar mənşəyinə görə sual əvəzliliklərindən əmələ gəlmişlər. Tabeli mürəkkəb cümlədə işlənilən sual bildirməyə, yalnız onun komponentlərinin bir-birinə bağlanmasına kömək edən sözlər bağlayıcı sözlər adlanır”*.¹¹ Bu cür budaq cümlələrin əmələ gəlməsində birbaşa olaraq bağlayıcı sözlər əsas rol oynayır. Belə demək olar ki, bağlayıcı sözlərin hesabına yaranmış olur. Bağlayıcı sözlərin köməyi ilə əmələ gələn budaq cümlələrdə komponentlərin birinci tərəfində bağlayıcı söz işlənirsə, ikinci tərəfdə onun qarşılığı da işlənəlidir. Belə ki, bu qarşılıq bir növ paralellik təşkil etmiş olur. Məsələn: *“Nə cür bu işi başlamısan,*

¹¹ Ə.Əbdullayev, Y.Seyidov, A. Həsənov. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – s. 301

elə də sona çatdır”; *“Hara getməyi gəlməzdən qabaq turistlər planlaşdırmışdılarsa, ora da getdilər”* və s.

3. Tabeli mürəkkəb cümlələrin quruluşunda əvəzlilər də xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Tabeli mürəkkəb cümlədə iştirakına görə əvəzlilər iki yerə bölünür. Belə ki, bəzi hallarda əvəzlilər budaq cümlənin bir hissəsinə aid olursa, bəzi hallarda isə bütöv şəkildə budaq cümləni baş cümlədə əvəz etmiş olur. Budaq cümlədə olan fikir baş cümlədə əvəzlilə ifadə olunmuş fikri özündə əks etdirir. Bağlayıcı sözlərlə işlənən tabeli mürəkkəb cümlələrdə əvəzlilər baş cümlənin tərkibində işlənərək budaq cümlədən sonra gəlir və budaq cümlədə buraxılan bütöv fikri əvəz edir. Məsələn: *“Kim ki planı vaxtından əvvəl versə, ona ayın axırında mükafat yazılacaq”*. Bu cür quruluşlu tabeli mürəkkəb cümlələrdə komponentlərin yerini dəyişmək norma pozuntusuna səbəb olacaqdır. Belə tip budaq cümlələrdə tərkibində əvəzlik işlənmiş baş cümlə budaq cümlədən sonra gəlir.

4. Ədatlar tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentlərinin əlaqələnməsində, əsasən, öz funksiyasına uyğun olaraq iştirak etdiyi komponentin məna gücünü artırmağa xidmət edir. Belə ki, həmin tabeli mürəkkəb cümlələrdə işlənmədikdə norma pozuntusu hadisəsi baş vermir. Lakin elə tabeli mürəkkəb cümlələr vardır ki, onların komponentlərini birləşdirməkdə ədatlar mühüm rol oynayır və ədatın iştirak etməməsi norma pozuntusu yaratmış olur. Məsələn: *“Əgər işində diqqətli olsa, ilin axırına yaxşı nəticə əldə edəcək”*; *“Kolxoz sədri birdən necə qışqırdısa, tarlada işləyənlər hamı ona tərəf çevrildilər”* və s. Verilən nümunələrin birincisi şərt, ikincisi isə nəticə budaq cümləsidir. Hər iki tabeli mürəkkəb cümlənin əmələ gəlməsində *“-sa, -sə”* birbaşa iştirak etmişdir. Belə formalı tabeli mürəkkəb cümlələrdə ədatın iştirakı olmadıqda norma pozuntusu baş verəcəkdir.

5. Modal sözlər tabeli mürəkkəb cümlədə, əsasən, komponentlərin məna əlaqəsini gücləndirməyə xidmət edir. Modal sözlər tabeli mürəkkəb cümlələrdə həm baş cümlələrə, həm də budaq cümlələrə aid olur. Məsələn: *“Çıxış edən natiq elə danışır ki, sanki sözlər ağızında müncüq kimi düzülüb”*; *“O tələbə ki imtahanda yaxşı*

nəticə göstərib, deməli, imtahana qədər çox çalışıb” və s. Verilən birinci nümunədə modal söz budaq cümləyə aid olub, baş cümlədən sonra işlənmişdir. İkinci nümunədə isə modal söz baş cümləyə aid olub, budaq cümlədən sonra işlənmişdir. Nümunələrdən göründüyü kimi, modal sözün aid olduğu komponent tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibində ikinci tərəfdə gəlir. Bu halda komponentlərin yerini dəyişmək norma pozuntusuna səbəb olacaqdır. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, modal söz tabeli mürəkkəb cümlədə aid olduğu komponentin tərkibində aktual üzvlənməyə görə yerini dəyişə bilər. Bu hal norma pozuntusuna səbəb olmur. Məsələn: “*Rayondan gələn nümayəndə özünü elə aparırdı ki, güya bütün bu olanlardan xəbəri yoxdur*” → “*Rayondan gələn nümayəndə özünü elə aparırdı ki, bütün bu olanlardan güya xəbəri yoxdur*” → “*Rayondan gələn nümayəndə özünü elə aparırdı ki, bütün olanlardan xəbəri yoxdur güya*” və s.

6. Tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentlərinin əlaqələnməsində intonasiya çox böyük rol oynayır. Belə ki, komponentlərin bir mənə əlaqəsi daxilində ifadəsi üçün mütləq onları bir intonasiya daxilində ifadə etmək lazımdır. Əks halda norma pozuntusuna səbəb olacaqdır. İntonasiya tabeli mürəkkəb cümlələrin komponentləri arasında həm bağlayıcı vasitələrin iştirakı zamanı, həm də bağlayıcı vasitələrin iştirak etmədiyi vaxt komponentlər arasında özünü göstərir. Komponentlər arasında bağlayıcı vasitələr olmadıqda tabeli mürəkkəb cümlələrdə intonasiyanın rolu və əhəmiyyəti artır. “*Eyni misalın intonasiya və fasiləsində dəyişiklik edərək onu başqa növ mürəkkəb cümləyə çevirmək olar*”¹² Məsələn: “*Bu gün hava çox isti idi, ona görə də çöldə adam nəfəs ala bilmirdi*”; “*Bu gün hava çox isti idi, çöldə adam nəfəs ala bilmirdi*” Verilən birinci nümunədə bağlayıcı sözün iştirakı ilə tabeli mürəkkəb cümlənin nəticə budaq cümlə olmasını təyin etmək mümkündür. Lakin ikinci nümunədə heç bir bağlayıcı vasitə iştirak etmədiyinə

¹² Seyidov, Y. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: söz birləşmələri, tabeli mürəkkəb cümlələr, frazeologiya: [4 cilddə] / Y.Seyidov, Ə.Z.Abdullayev, M.A.Məmmədli, – Bakı: Prestige, – c. 4. – 2014. – s. 349

görə həmin nümunəni tabesiz mürəkkəb cümlə kimi də başa düşmək olur. Yalnız intonasıyanın tabeli mürəkkəb cümləyə aid norması onu nəticə budaq cümləsi kimi başa düşməyə səbəb olur.

Dissertasiyanın üçüncü fəslı **“KİV-də sintaktik norma pozuntuları”** adlanır. Bu fəslin birinci yarımfəslı **“İnternet portallarında sintaktik norma pozuntuları”** adı ilə verilmişdir. Cəmiyyət inkişaf etdikcə dilin istifadə dairəsi də genişlənir, bununla bağlı olaraq dilə tələbat da artır. İnternetin yaranmasından sonra dilin internetdə istifadəsi məsələsi də meydana çıxmışdır. İnternet vasitəsi ilə məlumatlar daha çevik ötürülür və əldə edilir. Ədəbi dil normaları baxımından yanaşdıqda normaların ən çox pozulduğu yer məhz internetdə olan yazılarda özünü göstərir. Bunun bir çox səbəbləri vardır. Belə ki, internetdən müxtəlif bilik səviyyəsinə malik insanların istifadə etməsi və onların hamısının ədəbi dil normalrını bilməməsi, bununla yanaşı, məlumatın tez ötürülməsinə görə redaktə olunmamış yazıların verilməsi və s. misal göstərmək olar. *“İnternet portallarında artan sosial media vasitələri interneti bir növ şifahi nitqin birbaşa göstəricisinə çevirmişdir.”*¹³

Buna görə də, digər KİV-nə nisbətən burada sintaktik norma pozuntuları özünü daha çox göstərməkdədir. Sintaktik norma baxımından yanaşdıqda internet portallarında cümlə quruluşunda, uzlaşma əlaqəsi səviyyəsində, idarə əlaqəsi zamanı, ümumən, cümlələrdə zaman quruluşlarında norma pozuntuları özünü göstərir. Məsələn: *“Oğul odur ki, komanda məğlub, yenə ona arxa durasan, sevsən, bəğrinə basasan, ruhdan düşməyə qoymayasan, növbəti oyuna kökləyəsən”*.¹⁴ Verilmiş nümunədə mürəkkəb cümlə səviyyəsində sintaktik norma pozuntusu baş vermişdir. Belə ki, ədəbi dil qaydalarına əsasən, istər mürəkkəb cümlədə, istərsə də sadə cümlədə mübtəda ilə xəbərin həm kəmiyyətə görə, həm də şəxsə görə uzlaşması olmalıdır. Lakin biz yuxarıda bunun əksinin olduğunu görürük. Burada mübtəda xəbərlə kəmiyyətə görə uzlaşsa da, şəxsə

¹³ Səmədov, E.S. İnternet portallarında sintaktik norma pozuntuları // – Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Qızlar Universitetinin “Elmi Əsərlər” jurnalı, – 2018. №3, – s. 21

¹⁴ Fanat.az; 27.07.2017

görə düzgün uzlaşmamışdır. Bu baxımdan cümlə aşağıdakı kimi olmalıdır. *“Oğul odur ki, komanda məğlub, yenə ona arxa dursun, sevsin, bəğrinə bassın, ruhdan düşməyə qoymasın, növbəti oyuna kökləsin”*.

İnternet portallarında sintaktik normaların pozulmasının əsas səbəblərindən biri də internetə bu məsələdə nəzarət etmə mexanizminin olmamasıdır. Belə halların qarşısının qismən də olsa alınması üçün rəsmi sayt və internet səhifələrində işləyən insanların bu yönümlü təlimlərə cəlb edilməsi məqsədəuyğun sayıla bilər. Eləcə də nüəyyən qrammatik proqramların yazılması və tətbiqi işin həlli istiqamətində müsbət addım olacaqdır.

Dissertasiyanın üçüncü fəslinin ikinci yarım fəslə **“Televiziya verilişlərində sintaktik norma pozuntuları”** adlanır. Cəmiyyət inkişafa doğru addımladıqca dilə olan ehtiyacı da artır. Cəmiyyətdəki proseslər, hadisələr dildən yan ödə bilməz bu hal dilə öz təsirini göstərir. Baş verən dəyişikliklər dilə təsir edir və bu dilin vasitəsi ilə insalara çatdırılır. Dilin qorunma məkanlarından biri də televiziyalardır. Televiziyalar şifahi nitqə aid olsa da, dil qaydalarının düğün ifadəsi ədəbi dil normalarının qorunması, daha çox ön planda olur. Buna səbəb kimi televiziyanın cəmiyyətdə rolunun əhəmiyyətli olmasını qeyd edə bilərik. Televiziya verilişlərində ədəbi dil normalarının qorunub saxlanılması çox zəruri bir məsələdir. Çünki cəmiyyətə ədəbi dilin kütlələrə ötürülməsinin əsas mənbələrindən biri, bəlkə də birincisi televiziyalardır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, digər KİV vasitələrində olduğu kimi, televiziyalarda da bu cür normalara əməl etmək vacib şərtlərdəndir. Lakin bəzi hallarda bu və digər məqamlarda sintaktik normaların pozulması hallarını müşahidə edirik. Bu da fikrin dinləyiciyə dəqiq və aydın anlaşmasında çətinlik törədir. Məsələn: *“İki futbolçusunu yerə yıxdı Sadio Mane Arsenalın”*.¹⁵

Bildiyimiz kimi, cümlənin iki cür üzvlənməsi vardır: Qrammatik və aktual üzvlənmə. Aktual üzvlənmə zamanı hər hansı

¹⁵ İdman tv. 23.12.2017, Saat 00:24

bir söz məqsədəuyğun olaraq cümlədə öz yerini dəyişərək fikri daha diqqətəçarpan edir. Lakin cümlənin normal sırası isə qrammatik quruluşa əsaslanır ki, burada mübtədə əvvəldə xəbər isə axırda verilir. *“Qrammatik üzvlənmədə cümlənin üzvlərinin təbii ardıcıl düzülüşü öyrənilir. Bu cəhətə əsasən, cümlədə əvvəlcə mübtədə, sonra xəbər işlənir. Cümlə geniş olduqda mübtədədən əvvəl onun təyini, xəbərdən əvvəl tamamlıq, zərflik və əgər ismi xəbər varsa, onun mümkün ola bilən təyini yerləşir”*¹⁶ Qeyd edilən nümunədə isə bu norma pozulmuşdur. Xəbər və xəbərə aid olan qrup əvvəldə, mübtədə qrupu isə sonda işlənmişdir. Sintaktik normaya görə isə cümlə *“Sadio Mane Arsenalın iki futbolçusunu yerə yıxdı”* kimi işlədilməlidir.

Televeziya verilişlərində bəzən də cümlə quruluşlarına rast gəlinir ki, bu zaman fikrin anlaşılmaqlığı baş verir. Məsələn: *“Evdə buna qiymətət və göbələk də çox dadlı olur, içində”*.¹⁷ Verilən nümunədə qeyd etdiyimiz fikir özünü göstərir. Cümlədə fikir anlaşılmaqlığından əlavə, həm də diqqət etdikdə görürük ki, yer zərfliyi ilə xəbər də öz mövqeylərində sintaktik normalara uyğun olmayan bir şəkildə işlədilmişdir. Bu cür cümlələri düzgün anlamaq üçün mütləq həmin mətnə fikir vermək lazımdır, belə olan halda cümlə quruluşunun necəliyini müəyyən qədər dərk etmək olur. Əslində həmin verilişdə fikir: *“Evdə hazırlayarkən içində qiymətətət və göbələk də əlavə etmək bunu daha dadlı edir.”* – kimi ifadə edilməlidir.

Ümimi olaraq qeyd etmək istərdik ki, televiziyalarda bu və ya digər hallarda sintaktik norma pozuntularına rast gəlinir. Dil sistemində digər normalara nisbətən sintaktik norma pozuntularına nisbətən az rast gəlinərsə də, bu cür norma pozuntularını da televiziyalarda görmək mümkündür. Televiziya verilişləri şifahi nitqə aid olduğundan, belə hallar televiziyalarda daha çox nəzərə çarpır. *“Televiziya verilişlərinin dilində ədəbi dilin normalarından kənaraçıxma, uzaqlaşma hallarından biri də tələffüzə*

¹⁶ Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis / Q. Kazımov. – Bakı: Ünsiyyət, – 2000. –s.165

¹⁷ ARB TV, “Gəlin damışaq” Verilişi. 03.05. 2017

nəzarətsizlikdən baş verir”¹⁸ Bəzi hallarda cümlənin həcmnin uzun quruluşda olması belə norma pozuntlarına səbəb olur. Sintaktik əlaqələrdə belə hallar digər sintaktik pozuntulara nisbətən daha çox müşahidə olunmaqdadır. Dildənkənar norma pozuntularına səbəb olan bir hal kimi birbaşa yayımlanmanı da qeyd etmək lazımdır. Canlı yayımlar zamanı həm aparıcılar, həm də verlişlərdə iştirak edənlər hazırlıqsız olduğundan belə hallar ola bilər.

Tədqiqatın əsas nəticələrini aşağıdakı kimi xülasə etmək olar:

1. Bütün sahələrdə normalar olduğu kimi, dilin də özünəxas normaları mövcuddur. Dil ünsiyyət vasitəsi olması üçün mütləq mənada müəyyən normalara sahib olmalıdır. Məhz normalar sayəsində dil anlaşılıqlı olur. Dil sosial hadisə olduğundan daim inkişaf edir və dil normalarının tarixin müəyyən zaman çərçivəsində dəyişməsi, bir-birini əvəz etməsi baş verir. Bu əvəzetmələr kortəbii yox, birinin digəri ilə əlaqəsi ilə yeniləşir. Normalar dili qaydaya salaraq ondan necə istifadə olunmasının yollarını cəmiyyətə çatdırır. Normalar dilin quruluşu daxilində fəaliyyət göstərir, müvafiq struktur təşkil edir və bu quruluş dil qaydaları hesab olunur. Bu normalar hesabına dili digər lazımsız ünsürlərdən qorumaq olur.

2. Ədəbi dildə sintaksisin cümlə quruluşu baxımından özünəməxsus rolu vardır. Dilin vahid normaları ədəbi dildə özünü əks etdirir. Ədəbi dilin əmələ gəlməsində digər faktorlar kimi, dialekt faktoru da mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ədəbi dilin formalaşmasında dialektlər mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, burada variantlılıq da mövcuddur. Əgər bu variantların hamısı, yaxud da bir neçəsi ədəbi dilə gətirilərsə, o zaman dilin sintaktik normalarında da anlaşılmazlıq yaranacaqdır. Buna görə də, dialektlərin sintaktik normaya təsiri birvariantlı formada olmalıdır. Bu da ədəbi dilin asanlaşmasına, anlaşılıqlı olmasına xidmət edəcəkdir. Tədqiqat zamanı bu amilin təsirləri və normalar üçün birvariantlılıq məsələsi araşdırılmış və bunun dilin sintaksisində rolu öyrənilmişdir.

3. Sintaktikin ən əsas hissəsindən biri də söz birləşmələridir ki, bunlar da sintaktik əlaqələrlə əmələ gəlir. Söz birləşmələrinin yaranması

¹⁸ Məhərrəmli, Q. Kütləvi kommunikasiya və dil / Q.Məhərrəmli. – Bakı: Çapaşoğlu, – 2004. – s. 96

üçün mütləq sintaktik əlaqələr mövcud olmalıdır, əks halda bu proses sözlərin bir-birinin yanında durmasından başqa bir şey olmayacaq. Sintaktik əlaqələr də öz növbəsində söz birləşmələrinin müxtəlif formalarını əmələ gətirir. Bu formalar söz birləşmələrinin normalarını təşkil edir. Məsələn, idarə əlaqəsi ilə əmələ gələn birləşməni digər bir sintaktik əlaqə ilə əvəz etmək norma pozuntusu və məna anlaşımazlığı yaradacaqdır. Məsələn: *Alma ağacı* yanaşma əlaqəsidir. Bu birləşməni idarə əlaqəsi ilə ifadə etmək norma pozuntusu yaradacaq.

4. Nitq üçün ən önəmli dil vahidlərindən biri də cümlədir. Cümlənin ən əsas xüsusiyyəti odur ki, cümlə hər hansı bir fikri müəyyən formada qarşı tərəfə çatdırır. Hər bir nitq vahidinin normaları olduğu kimi, cümlələr də müəyyən normalara tabe olur. Cümlənin bitmiş fikri ifadə etməsi, predikativliyi, modallığı, bitkin intonasiya ilə deyilməsi onun əsas normalarından hesab edilir. Əgər bu qeyd olunanlara düzgün əməl olunmazsa, bu zaman cümlə öz əhəmiyyətini itirmiş olacaq və bir toplu söz yığımına çevriləcəkdir.

5. Tədqiqat işində cümlə haqqında tədqiqat apararkən cümlənin quruluşuna görə hər iki növü tədqiqata cəlb olunmuş və onların norma prinsipləri araşdırılmışdır. Bununla bağlı nəticə olaraq aşağıdakı fikri qeyd etmək olar; sintaksisin digər normaları kimi, cümlə quruluşu normaları da zəngin, mürəkkəb yol keçərək bu günümüzdə gəlib çıxmışdır. Həmçinin “mürəkkəb cümlə sadə cümlədən törənmişdir” fikrini qeyd etmək lazımdır.

6. Tədqiqat zamanı internet portallarında da sintaktik norma pozuntuları ilə bağlı qənaətlər göstərir ki, internet dilçiliyi yeni yaranmış sahə olduğundan, burada daha çox norma pozuntuları baş verir. Bu cür halların qarşısının alınması üçün müəyyən tədbirlər görülərək bu halın qarşısını müəyyən qədər almaq olar. Buna səbəb, əsasən, internetdə dil normalarının qarşısını alan hər hansı bir mexanizmin hələ ki, olmamasıdır.

7. Tədqiqat işində televiziya da olan dilin sintaktik problemləri ilə bağlı araşdırma aparılmış və bu qənaətə gəlinmişdir ki, internet portallarına nisbətən burada daha az norma pozuntularına rast gəlinir. Lakin, əsasən, şou xarakterli verilişlərdə bu nisbətən daha çoxdur. Müəyyən hallarda aparıcılar bu pozuntulara yol verir. Daha çox hallarda

isə verilişdə qonaq qismində olanlar norma pozuntularına yol verirlər. Bu halın qarşısını almaq üçün fikrimizcə, hər bir verilişə dil redaktorları təyin edilməli və normalara əməl etmələri qanunvericiliyə əsasən tələb olunmalıdır.

Dissertasiyanın əsas müddəaları, müəllifin dərc olunmuş məqalələri və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Azərbaycan dilinin xarici dil kimi tədrisi zamanı sintaktik norma pozuntularının qarşısının alınması //“Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri” Respublika Elmi-Praktiki Konfransının materialları, -Bakı: 6-7 dekabr 2018-ci il, -s.62-63

2. Söz birləşməsi səviyyəsində norma məsələləri //-Bakı: Mədəniyyət. AZ. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi, -2016. №9(307). -s. 78-81

3. İnternet portallarında sintaktik norma pozuntuları //- Bakı: Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Qızlar Universiteti. “Elmi Əsərlər”, 2018. №3. -s. 21-27.

4. Azərbaycan ədbi dilində sintaktik normanın təşəkkülü // Bakı: “Dil və Ədəbiyyat” Beynəlxalq Elmi-Nəzəri Jurnal, 2017. № 4(104) -s. 169-172.

5. Ədəbi dil normalarının formalaşmasında dialekt faktorunun rolu // -Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. “Filologiya Məsələləri” jurnalı, “Elm və Təhsil”, 2017. №10. –s. 222-230.

6. Yazılı nitqdə norma // -Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu. “Dilçilik İnstitutunun əsərləri. 2017. №2. –s. 245-253.

7. Источники формирования и сохранения синтаксической нормы современного Азербайджанского литературного языка “IX Международной научной конференции молодых ученых, посвященной 90-летию юбилею кафедры иностранных языков. Министерство науки и высшего образования Российской

Федерации Уралский Федералный Университет” –Екатеринбург
УМЦ-УПИ. 7 феврал 2020 г. -с. 172-176.

8. Понятие нормы и ее вариативность в литературном языке. На материале Азербайджанского языка // -Тольятти: Журнал ВЕКТОР НАУКИ. Тольяттинского Государственного Университет, 2018. №- 1(43). -с. 125-129.

9. Formation norms of simple sentences and examination of issues related to word order in the sentence // -Praha.Czech Republic: Journal “Scientific discussion”, 2020. №47-vol2. – p.4-7

10. Azərbaycan ədəbi dilində sintaksis normaların formalaşma və qorunma mənbələri. // АЕМ. “Elmi araşdırmalar – XIX Beynəlxalq Elmi Konfrans” Respublikadaxili Beynəlxalq Elmi-Praktiki Konfransının materialları, - Bakı: 07 iyul 2024, - s. 28-32 (DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619//2024/XIX>)

Dissertasiyanın müdafiəsi 11 Fevral 2025-ci il tarixində saat 13:00-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1143, H.Cavid prospekti 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 27 Dekabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:23.12.2024
Kağız formatı: 60x84 16\1
Həcm: 42 704
Tiraj: 100